

ЮБІЛЕІ

ЯШЧЭ ЗА ІМІ СЛОВА: ГУТАРКА З АРСЕНЕМ ЛІСАМ: да 80-годдзя даследчыка

*А. Г.: Шаноўны Арсень Сяргеевіч, распавя-
дзіце пра свой род, бацькоў, пра свае «ўніверсітэ-
ты».*

А. Л.: Пра «ўніверсітэты жыцця», пра род мой – надта доўгая гісторыя. Але дазволю сабе некалькі штрыхоў. Нарадзіўся я ў звычайнай сялянскай сям’і. Бацька – Сяргей Пятровіч з вёскі Вётхава Смаргонскага раёна Гродзенскай вобласці. Гэта этнаграфічная Віленшчына. Мама – Дудко Алена Юстынаўна таксама са Смаргоншчыны, з вёскі Яневічы. Народныя традыцыі ў нас шанаваліся. Святкаванне Вялікадня, Каляд, як я памятаю, былі неад’емнай часткай сямейнага жыцця.

Маладосць маіх бацькоў, і ў гэтым мне шанцавала, прыпала на 1920-я гг., калі ў Заходняй Беларусі быў духоўны ўздым, развіваўся беларускі нацыянальна-вызваленчы рух. У чым выражаўся гэты рух у нашай мясцовасці? Ставіліся беларускія спектаклі па вёсках. Беларуская сялянска-работніцкая грамада (БСРГ) мела амаль у кожнай вёсцы сваю структуру. Мае дзядзькі па маме і па бацьку былі сакратарамі Грамады. Яны вялі культурна-асветную, нацыянальна-абуджальную працу. Сацыяльныя і палітычныя ўмовы таго часу якраз спрыялі гэтаму руху. Пазней, працуючы ў архівах Вільні, я знаходзіў матэрыялы Віленскага акруговага суда, у якіх большасць абвінавачванняў, высунутых супраць заходніх беларусаў, зводзілася ці да працы на імя БНР ці да імкнення працаваць на Савецкую Беларусь. Была ў той час, натуральна, і такая з’ява, што цягнуліся людзі да Савецкай Беларусі. У 1920-я гг. таталітарызм яшчэ не ўсталяваўся. Мінск быў тым цэнтрам, дзе ішло імклівае развіццё навукі і культуры, на яго аглядаліся заходнія беларусы. Да пэўнага часу. Праўда, пазней гэта аглядка трагічна адбілася на лёсе многіх прадстаўнікоў заходнебеларускай інтэлігенцыі.

Дарэчы, і з маіх родзічаў многія прайшлі гэты трагічны шлях. Старэйшая сястра маёй маці была замужам за Алесем Салагубам¹, у той час вядомым паэтам. Ён часта прыходзіў у Яневічы. Моладзь збіралася ў дзедавым садзе, спявалі песні на словы Канстанцыі Буйлы, найперш вядомую і папулярную – «Люблю наш край, старонку гэту». Сярод матчыных любімых была песня «Адна я, зноў адна, як колас той у полі нязжаты ў час жніва навостранным сярпом». На словы Алеся Салагуба яна спявала раманс «Помніш пару красавання, шэлест буйных каласоў, ты падарыла каханне, першы дзявочасці сон». Запісаў ад маці з капю беларускіх

Бацька нейкі час вучыўся ў беларускай школе. Але палякі хутка зрабілі вялікую нагонку на беларускае школьніцтва, бачачы ў ім цэнтр супраціву паланізацыі беларусаў. Таму школы беларускія зачыняліся, а рабіліся школы змешаныя, так званыя ўтраквестычныя (адзін урок беларускай мовы на тыдзень). Выкладчыкам беларускай мовы ў нашай Залескай школе нейкі час быў Язэп Гаўрылік². Бацька часта ўспамінаў былога настаўніка, цікавіўся яго лёсам. Не верылася, што ён загінуў. Але Язэпа Гаўрыліка спаткаў той жа лёс, што і сотні прадстаўнікоў беларускай інтэлігенцыі: спачатку трапіў пад рэпрэсіі ў Польшчы, а потым згінуў у Савецкай Беларусі ў 1930-я гг.

З дзяцінства ў размовах сваіх дзядзькоў я чуў прозвішчы Тарашкевіча, Рак-Міхайлоўскага, Мятлы, Уласава. Дарослыя ўвесь час звярталіся да падзей 1920–1930-х гг. у роздуме, чаму беларуская інтэлігенцыя, якая арыентавалася на Саветы, была знішчана? Тое, што гэтыя імёны былі на слыху, мабыць, і скіравала мяне на першую даследчыцкую работу, якой сталася кніжка пра Браніслава Тарашкевіча³.

А. Г.: Вы шмат напісалі пра славуіх дзеячаў беларускай культуры (Міколу Шчакаціхіна, Язэпа Драздовіча, Максіма Гарэцкага, Рыгора Шырму, Аляксандра Уласава, Аркадзя Смоліча, Мітрафана Доўнар-Запольскага і іншых). Такая скіраванасць навуковых зацікаўленняў – гэта ў вас ад «шасцідзясятнікаў»?

¹ Салагуб Алякс (5.10.1906, в. Зарудзічы Вілейскага пав. Віленскай губ. – 17.5.1934, Мінск, НКУС) – паэт, публіцыст, літаратуразнавец, мемуарыст. Вучыўся ў Віленскай беларускай гімназіі, удзельнічаў у руху БСРГ, арганізоўваў у сваім павеце гурткі Грамады. Арыштоўваўся польскімі ўладамі ў 1924 і 1927, быў вязнем Лукішак і Стафанаўскага астрогу ў Вільні. Пасля вызвалення ў 1928 г. нелегальна перайшоў польска-савецкую мяжу. У 1929 г. выдаў зборнік вершаў, напісаных у зняволенні. Арыштаваны 10.8.1933 па справе «Беларускага нацыянальнага цэнтра». 9.1.1934 атрымаў прысуд – расстрэл. Рэабілітаваны 18.4.1956. Сям’я С. (жонка і сын) таксама былі рэпрэсаваны і сасланы на Поўнач. – Па кнізе: Маракоў Л. Рэпрэсаваныя грамадскія і культурныя дзеячы Беларусі. 1794–1991; Рэжым даступу: <http://www.marakou.by/by/davedniki/represavanyya-litaratary/tom-ii?id=19771>.

² Гаўрылік Язэп (25.3.1893, в. Калодчына Вілейскага пав. Віленскай губ. – 8.12.1937, Салаўкі, НКУС) – грамадска-паліт. дзеяч, педагог, мемуарыст. З 1925 член БСРГ. У 1930 г. арыштаваны дэфензівай і асуджаны. У 1932 г. у выніку абмену палітзняволенымі апынуўся ў Савецкай Беларусі. Працаваў у Народным камісарыяце асветы БССР. Арыштаваны ДПУ БССР 1.9.1933 па справе «Беларускага нацыянальнага цэнтра». 21.11.1937 атрымаў прысуд – расстрэл. Рэабілітаваны 16.8.1956. – Па кнізе: Маракоў Л. Рэпрэсаваныя грамадскія і культурныя дзеячы Беларусі. 1794–1991; Рэжым даступу: <http://www.marakou.by/ru/davedniki/represavanyya-litaratary/tom-i?id=19368>.

³ Ліс А. Браніслаў Тарашкевіч. Мінск, 1966.

А. Л.: Высока цаню пакаленне шасцідзясятнікаў. Яны распрыгоньвалі думку, «думка адыходзіла ад здранцвення», як пісаў Уладзімір Калеснік. Для мяне інтэлігенцыя, пра якую я напісаў, – гэта балючая страта на ўсё жыццё. Страта перспектывы на доўгія гады, на цэлыя дзесяцігоддзі для цэлага народа нашага. Таму я адклаў вывучаць фальклор на нейкі час і ўслед за нарысам пра Тарашкевіча потым пісаў пра Шчакаціхіна, Пятра Сергіевіча. Першыя мае публікацыі, прысвечаныя асобам нацыянальнай інтэлігенцыі, падтрымліваў дырэктар нашага інстытута акадэмік Пятро Глебка¹. Ён быў і рэдактарам гэтых публікацый.

А. Г.: *Дазволю сабе працытаваць уступ з вашай кнігі «Купальскія песні» (1974): «На зялёных узлесках, пры жыцце, на берагах азёр і рэчак Падзвіння, Наднарочча, на хвалістым Ашмянскім узвышшы ды яшчэ ці мала дзе на Беларусі ў ноч з 6 на 7 ліпеня, у нярэдадзень жніва, запальваюцца ўрачыстыя агні і разам з высокім полымем іх у неба ўзлятае купальская песня». Гэтыя ўзнёслыя радкі гавораць, што іх аўтар на светаўспрыманні Мастак. Вы пагодзіцеся з гэтым?*

А. С.: Сапраўды, у фалькларыстыцы мяне цікавяць тыя жанры, у якіх эстэтычны складнік вельмі значны. Мае манаграфіі па фальклоры прысвечаны пераважна календару. Адна кампаратывісцкая – параўнанне беларускага календара з украінскім і балгарскім². Цікава было б паглыбіць даследаванне нашага і паўднёvasлавянскага матэрыялу. Яшчэ ў 1930-я гг. балгарскі кампазітар Букараштліеў³ са здзіўленнем адзначыў, што балгарская жніўная песня ў нечым пераклікаецца з беларускай.

А беларуская жніўная песня – гэта наша класіка, не да канца ацэненая. Я хоць і напісаў цэлую манаграфію пра яе, не здолеў раскрыць усёй ейнай глыбіні. У жніўнай песні схоплена псіхалогія чалавека. Душэўны свет чалавека, што для календара не характэрна. Глыбінная мелодыя, аўтэнтычная. Душа, натуральна, ляжыць больш да песеннага фальклору. Там, дзе ёсць і паэтыка, і мелодыя, дзе створана цэласная гармонія. Гэта мне бліжэй.

А. Г.: *Сённяшнія фалькларысты будуць свае канцэпцыі пераважна на сучасным эмпірычным матэрыяле. Навуковы патэнцыял фальклорна-этнаграфічных зборнікаў XIX–XX ст. вычарпаны?*

А. Л.: Не, вядома, не вычарпаны. Гэта вялізны шматтомны корпус помнікаў беларускай традыцыйнай культуры. Ён лёг у аснову амаль 50-томнай серыі БНТ, за падрыхтоўку і выданне якой нам у 1986 годзе была прысуджана Дзяржаўная прэмія. Не ўсё з беларускага фальклору выбрана з архіваў, у Пецярбургу

¹ Пятро Глебка працаваў у АН БССР з 1945 г. У 1957–1969 гг. узначальваў Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору АН БССР.

² Ліс А. Беларуская каляндарна-абрадавая песня ў кантэксте фальклорных традыцый славян. Мінск, 2008.

³ Букорештліев А. Средно-рядопски песни. София, 1937. Т. 2. С. 526.

з архіва РГТ, з віленскіх архіваў. Прывяду такі эпизод. Ян Карловіч¹ сабраў у свой час фальклор Віленшчыны, падрыхтаваў зборнік. У 1963 г. я трымаў гэты зборнік у руках, зрабіў яго апісанне. На жаль, у той момант не меў магчымасці перафатаграфіраваць. А калі прыехаў у Віленскі архіў другі раз – то гэтага зборніка ніяк не знайшлі. Ведаецца, з такім аўтарытэтным імем укладальніка фальклору Віленшчыны – гэта фактар, які меў этнапалітычны сэнс. Думаю, яго надзейна схавалі, баюся, што знішчылі. Так што навуковы патэнцыял фальклорна-этнаграфічных зборнікаў XIX–XX ст. зусім не вычарпаны.

Я лічу хіба тое, што беларуская казка, беларускі эпас недастаткова асэнсаваны. Дакладней, асэнсаваны не адпаведна вартасці гэтага матэрыялу. Яшчэ ў пачатку XX ст. рускі фалькларыст Саўчанка², сцвярджаў, што лепшы казачны эпас у беларусаў. Аднак мы гэта не даказалі. Адно зборы Сержпутоўскага, 150-годдзе якога мы адзначаем у гэтым годзе, – вялікая каштоўнасць, класіка беларускага казачнага эпасу. Глыбіннае асэнсаванне эпасу, адлюстраваных у ім псіхалогіі і менталітэту народа – гэта тэма доктарскай дысертацыі, на жаль, пакуль не рэалізаваная.

А. Г.: Вы – адзін з асноўных аўтараў і ўкладальнікаў шматтомнага акадэмічнага збору беларускай народнай творчасці. Распавядзіце, у якой атмасферы ішла праца над серыяй БНТ?

А. Л.: Падкрэслію, што ідэя выдання, асэнсавання ўсіх сабраных фальклорна-этнаграфічных матэрыялаў належала дырэктару нашага акадэмічнага інстытута Пятру Глебку. Ён меў стратэгічны погляд на навуку. Вельмі высокага інтэлектуальнага роўню чалавек быў. Энцыклапедычна адукаваны. На вучоных саветах, якія ён праводзіў, заўсёды было цікава, змястоўна, нязмушана, творча. Калі інстытут заснаваўся, ён адразу сказаў: спачатку збяром спадчыну, а потым будзем яе тэарэтычна асэнсоўваць.

Задача была пастаўлена – спачатку ўсё выбраць, што раней было апублікавана класікамі-збіральнікамі: П. Шэйнам, Е. Раманавым, М. Федароўскім, М. Нікіфароўскім і іншымі фалькларыстамі. Перыёдыку даваеннага часу перагледзець, віленскія і пецяярбургскія выданні, дзе беларускі матэрыял быў. Вывучалі архівы Рускага геаграфічнага таварыства.

Наступны крокам былі сістэмныя экспедыцыі, аб'езд усёй Беларусі па раёнах і выбарка матэрыялу. Заўважу, што ў 1970-я гг., калі мы гэта рабілі, яшчэ заставалася пакаленне носьбітаў фальклору. У гэтым плане, я лічу, што мы нямала здолелі. Штогод экспедыцыі былі не менш як на 3 тыдні. Прыязджалі ў раён, раскідаліся па групах 2–3 чалавекі з такім разлікам, каб раён быў ахоплены. Натуральна, не ўсе 180 раёнаў былі цалкам даследаваны, але большыня раёнаў абследаваныя і «пробы ўзяты» з амаль усіх.

¹ Карловіч Ян Аляксандар Людвік (28.05. 1836, в. Субартовічы, Троцкі пав., Віленская губ. – 14.06.1903, Варшава) – лінгвіст, этнограф, фалькларыст, музыказнаўца. Сабраў і апублікаваў некалькі соцень беларускіх паданняў, казак, песень.

² Саўчанка Сцяпан Уладзіміравіч – украінскі літаратуразнаўца, фалькларыст, аўтар даследавання «Русская народная сказка: история собирания и изучения» (1914).

У мяне тады была ідэя агучыць усе «глухія» тэксты, выдадзеныя збіральнікамі XIX ст. Праўда, крыху там зафіксаваны мелодыі, напрыклад, у Раманава ў сёмым томе. Але ж асноўная большасць песень без мелодый! Увесь час пераследавала мяне думка, каб гэту класіку агучыць... Штосьці з гэтага атрымалася. Ну, і выданні БНТ пайшлі. Некаторыя добра раскупляліся, перавыдаваліся. Беларускія вучоныя працавалі свядома і аддана. Гэта заслуга і нашае ў нейкім сэнсе апраўданне перад навукай, народам сваім.

Актыўна ў падарожжах і ў складанні тамоў удзельнічалі Лія Салавей, Галіна Барташэвіч, Міхаіл Грынблат, Іван Цішчанка, Канстанцін Кабашнікаў, Анатоль Фядосік, які на той час узначальваў наш аддзел. Пазней далучыліся званы краязнавец Генадзь Каханоўскі і Валодзя Васілевіч. Потым мы выдалі і тэарэтычнае асэнсаванне фальклору ў шасці тамах¹, напісалі першы беларускі падручнік па фальклору, выдалі двухтомны энцыклапедычны слоўнік «Беларускі фальклор», над якім многа папрацаваў фалькларыст Янка Саламевіч. У падрыхтоўцы акадэмічнага выдання БНТ дзейсны ўдзел прынялі нашы этнамузыкалагі В. Ялатаў, З. Мажэйка, Т. Варфаламеева, Т. Дубкова.

А. Г.: Можце апісаць, якой вы засталі купальскую традыцыю падчас экспедыцыі на Падзвінне ў 1972 г.?

У 1972 г. мы былі ў Падзвінні. Я лічу, гэта адзін з найменш этнічна разбураных беларускіх рэгіёнаў. Ён даўжэй захаваў сваю першасную цэласнасць, і тады яна была выразная. Калі мы запісвалі Купалле на Дзісеншчыне, я жыў у гаспадары, у якога быў матацыкл. То мы маглі адначасна на розныя купальскія кастры паспець, што гарэлі, здаецца, усюды. Прыязджаем, а касцёр складзены з круглякоў ракетай, уверх нацэленай. Становяцца дзве групы жанчын і дзяўчат – адны супроць другіх і пяюць. Я тады да раніцы запісваў песні. І гэта было ўражанне нечага старажытнага, спрадвечнага, таго, што працягвае жыць і яднае ўсіх.

А. Г.: Ваша пакаленне ў фалькларыстыцы (Л. Салавей, Г. Барташэвіч, А. Фядосік, К. Кабашнікаў, І. Цішчанка, Г. Пятроўская, А. Гурскі) стварыла вельмі шмат. Гледзячы на сучасных даследчыкаў, можаце сказаць, што засеянае зерне прарасло і дае плён?

Што з маладым пакаленнем? Я лічу, што тут усё натуральна: яно мусіла пайсці далей і пайшло далей у асэнсаванні багатай народна-паэтычнай культуры беларусаў. Да гэтага часу еўрапейскае нарадазнаўства назапасіла вялікі вопыт у даследаванні традыцыйнай народнай культуры. Нашыя даследчыкі паспяхова яго засвойваюць і робяць пры гэтым сваё. Паспяхова ідзе збор і публікацыя фальклорнай спадчыны. У гэтым плане вельмі шмат зроблена за апошнія гады гомельскімі фалькларыстамі на чале з Валянцінай Новак. Вельмі паспяховым і перспектыўным аказаўся праект Тамары Варфаламеевай «Традыцыйная ма-

¹ Беларускі фальклор: Жанры, віды, паэтыка: у 6 кн. / рэдкал.: А. С. Фядосік (гал. рэд.) і інш. – АН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору. Мінск: Беларуская навука, 2001–2006.

стацкая культура Беларусі». Сярод маладой генерацыі беларускіх фалькларыстаў і этнолагаў вылучыў бы Іну Швед, Таццяну Валодзіну, Уладзіміра Лобача. Сярод практыкаў-збіральнікаў помнікаў беларускай традыцыйнай культуры – Аляксея Глушко з яго Студэнцкім этнаграфічным таварыствам. Цікава працуюць практыкі беларускай фалькларыстыкі. Пра маладое пакаленне мне цяжка яшчэ гаварыць. Шмат што ўжо зроблена, але ва ўсёй цэласнасці гэтых набыткаў я пакуль не магу агледзець. Яшчэ за імі слова. Іх чакае вялікая і ўдзячная праца.

Гутарыла Анастасія Гулак

ТАМАРА ГАБРУСЬ

ЗАХАВАЛЬНИЦА ТАЯМНІЦЫ СЛОВА:
да 80-годдзя Ліі Салавей

Яна нарадзілася 1 верасня, упершы дзень восені, калі ён яшчэ не называўся Днём ведаў. Але ўсё на свеце невыпадкава. Таямнічае слова «веды» (ад санскр. *véda* – вучэнне) стала, мабыць, галоўным у яе жыцці. Беларуская фалькларыстка Лія Мацвееўна Салавей не проста валодае навуковай інфармацыяй па розных жанрах вуснай народнай творчасці, яна **ведае** глыбінную сутнасць духоўнага свету нашага народа. Я нават не імкнуся характарызаваць яе грамадзянскі статус эпітэтамі «выдатная», «славутая», «знакамітая», хоць гэта ўсё ёсць і заслужана: Лія Салавей – лаўрэат Дзяржаўнай прэміі БССР за чынны ўдзел у складанні шматтомнага выдання «Беларуская народная творчасць» (1986). Але перш за

ўсё яна незвычайная, неардынарная асоба. Кожнае яе слова, учынак, жыццёвы крок абумоўлены глыбіннай этнічнай свядомасцю, афарбаваны каларытам сапраўднасці.

Як вядома, асобу стварае прастора і час, у якіх яна існуе, а таксама народ і род. Нарадзілася Лія Салавей у в. Навасёлкі Мядзельскага раёна, які сёння мае падставы ганарыцца сваёй зямлячкай. Удкладнім, што тады в. Навасёлкі, паводле адміністрацыйна-тэрытарыяльнага падзелу II Рэчы Паспалітай, уваходзіла ў Жаснянскую гміну Пастаўскага павета Віленскага ваяводства. Тут, на ўзгорках Свянцянскай грады, у велічны пантэон прыроды арганічна ўлучаю-